

A hazaszeretet filmje

– huszonöt év múltán az Együttélésről –

Gyarmathy Livia és Zalán Vince beszélgetése

1982-ben készült el Gyarmathy Livia *Együttélés* című dokumentumfilmje. Az évforduló alkalmából a Pécsi Kulturális Központ IDÓMOZaIK DOKUMENTUMfilmklubja által rendezett közönségtalálkozón részt vett Gyarmathy Livia is, akivel a telt házas vetítést követően Zalán Vince beszélgetett. A találkozás különlegességéhez hozzájárult az is, hogy Zalán Vince az *Együttélés* eredeti bemutatóját követően – *Történelmi ingajárat* címmel – az elsők között írt méltató kritikát a filmről még annak idején...

Somberek és Palotabozsok: két, egymástól alig öt kilométernyire található, aprócska község Nyugat-Baranyában. Mindkettőt elsősorban svábok és bukovinai székelyek leszármazottai lakják. Ha csak átutazóban fordult meg valaki ezen a vidéken, nem valószínű, hogy bármi is felhívta volna a figyelmét arra, hogy mintha e két nép együttélésének alakulásában nem az egymást gazdagító kulturális sokszínűség tisztelete, hanem a személyes tragédiákban lecsapódó, drasztikus történelmi kényszer lett volna eleinte a meghatározó erő. Amikor Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza a nyolcvanas évek elején a világháborús ki- és betelepítések visszafordíthatatlan lokális következményeit kezdték el itt feltérképezni, talán az első lépést tették a mindmáig eleven traumák társadalmi feldolgozása felé. Munkájuk eredménye az *Együttélés* című alkotás, egyedülállóan gazdag rétegzettségű mikrotársadalmi filmtanulmány, de ami ennél is fontosabb: hiteles emberi dokumentum, amely huszonöt év múltán is eleven erővel hat nézőjére. Gyarmathy Livia történelmi távlatokban is érvényesülni képes empátiája, a feltörő érzelmekkel együtt mozgó, mégis szigorúan tárgyyszerű rendezői látásmódja elengedhetetlen összetevője ennek a kettős dinamikának. A konfliktusok bonyolult hálózatait, ugyanis – hiszen az élet örök mintákat követ – egy palotabozsoki székely fiú és egy somberekki német lány szerelmének történetén keresztül mutatja be. A fiatalok, családjuk és a rokonság mélyen gyökerező ellenérzéseivel szembeszállva örök hűséget fogadnak egymásnak. Végül elkezdődik a lakodalom, azaz az ifjú pár virradatig tartó „történelmi ingajárata” egy Ladával, a palotabozsoki és a somberekki, a székely és a sváb lakodalmas ház között...

Zalán Vince: *A magyarországi németek kitelepítése, vagy a bukovinai székelyek betelepítése, illetve azok a történelmi tények, amelyekre Együttélés című filmed épül, nem mondhatni, hogy 1980–81-ben, a film készítésének idején a napi újságokban szerepeltek volna, sőt, talán egyáltalán nem is voltak napirenden akkoriban... Személyes kötődés*

inspirált arra, hogy éppen ezt a témát dolgozd fel, vagy más motívumok játszottak szerepet a témaválasztásban?

Gyarmathy Livia: *Az Együttélés másképpen készült, mint ahogyan én általában filmezni szoktam. Az én közelítésem a filmem témáihoz alapvetően érzelmi közelítés. Ezt én soha nem tagadtam, és*

nagyon büszke is vagyok rá. Az *Együttélés* azonban számomra fordított helyzetből indult. Talán abból az első döbbenetből, amely akkor ért, amikor elkezdtem megismerni ezt a világot. Amikor Palotabozsokon járva azt láttam, hogy a kilenc órai mise magyar nyelven folyik, a szagos mise, azaz a nagymise pedig németül. A rákövetkező héten pedig a kilenc órai mise volt német nyelven, és a szagos mise magyarul. Ez engem meglepett, és eleinte nem is igazán értettem, miért kell Palotabozsokon két nyelven misézni. Vagy: láttam olyan férfiakat, akik vastag fehér gyapjúzoknit viseltek, miközben mások nem hordtak ilyesmit... Apránként jöttem csak rá, hogy itt bizonyára két különböző népcsoport él egyazon helyen, és ezek a különféle emberek alapvetően másféle érzelmi életet élnek, világuk másképpen strukturálódik, eltérő értékeket tartanak fontosnak. Arra gondoltam, hogy egyedülállóan izgalmas lenne, ha sikerülne ezt filmben is bemutatnom. Azokat az embereket, akikkel ezeken a településeken járva találkoztam, a történelem kényszerítette arra, hogy együtt, egymás környezetében éljenek. Amint az ismeretes, a második bécsi döntés következtében elviselhetetlen lett a bukovinai székelység helyzete. Sokukat vonatra tették, majd rövid ideig tartó bácskai letelepítés után, iszonyatos nélkülözés árán és embertelen hányattatások közepette érkeztek meg végül a mai Magyarország területére. Az igazi problémák azonban csak ekkor kezdődtek. Tudniillik elsősorban olyan helyeken igyekeztek letelepíteni őket, ahol szép nagy és gazdag porták voltak. A szép nagy és gazdag portákon korábban javarészt olyan magyarországi németek éltek, akik többségükben az

úgynevezett Húség a Hazához mozgalomhoz tartoztak. Róluk azt kell tudni, hogy németnek vallották magukat, de Magyarországot tekintették a hazájuknak, tehát erős szolidaritást vállaltak az országgal és az itt élő emberekkel. A magyarországi svábság szegényebb rétegeiből viszont többen is a Volksbundba vagy más hasonló szervezetekbe léptek be, mivel helyzetükből fakadóan fogékonyabbak voltak a szociális demagógiára, ezért könnyebb is volt őket megvadásítani. Voltaképpen itt kezdődött minden. Az újonnan érkező székelyeket elsősorban azokra a portákra telepítették be, ahol korábban olyan németek éltek, akiknek a saját magyarságuk, öntudatuk miatt eszük ágában sem lett volna, hogy az országot elhagyják. Márpedig őket telepítették ki, és tulajdonképpen azok a németek maradtak itt, akik jóval elesettebbek, szegényebbek voltak. 1945 szörnyű krízise, a háború befejezése után nem sokkal pedig már el is jött 1948–49, amikor a kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat, és teljesen megmezevítették az országot. Ekkor viszont az történt, hogy a bányákba először a németek mentek el dolgozni, ebből fakadóan ők tölthették be a vezető pozíciókat. Belőlük lettek a brigádvezetők, így főnökeiké váltak azoknak a székelyeknek, akik, csaknem mint az eszelősök, még mindig ragaszkodtak ahhoz, hogy várnak, mert ők mindenekelőtt földet akartak. Sokan még a téeszcsébe sem léptek be, aztán végül kénytelenek voltak mégis a bányákban elhelyezkedni, ahol a svábok már jóval korábban elkezdtek dolgozni. A történelem nagyon érdekes, és egyáltalán nem olyan egyszerű, ahogyan azt sokszor a politikusok igyekeznek velünk elhitetni. A történelem ennél

sokkal motiváltabb. Az ilyen és az ezekhez hasonló beágyazott ellentétek azok, amelyeknek a kontinuitása soha nem szakad meg. A ki nem mondott vagy akár a csak félig kimondott szavakból, gesztusokból még a gyerekek is megérik a mélyben lappangó ellentéteket, és még húsz év múltán is érezni fogják. Talán már kevésbé, de ilyen a világ. Aztán később pedig lehet, hogy minden össze fog mosódni, és egyáltalán nem biztos az sem, hogy az jó lesz vagy akár csak jobb lesz annál, mint ami most van.

Zalán Vince: *Ha már az Együttélés című film történetének aktuális jelentőségéről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy tőlünk nem is oly messze, a Vajdaságban is hasonló kitelepítések, lakosságcserek zajlottak le a közelmúltban. Néhány évtized elteltével, gyakorlatilag az Együttélés történelmi gyökereit képező szituációhoz hasonló helyzet állt elő a jelenben is. Mondhatni, hogy a filmet akár ma is leforgathatnád. Az Együttélés azonban mégiscsak huszonöt évvel ezelőtt készült, és emellett a tény mellett sem mehetünk el szóltanul. Amikor a nyolcvanas évek elején belevágtál ebbe a filmbe, akkor a témaválasztás miatt nem gördültek-e eléd akadályok?*

Gyarmathy Livia: A stúdió részéről nem merült fel semmi ilyesmi, mivel a filmet rendkívül kevés pénzből és kevesen csináltuk. Egyáltalán nem a pénzért dolgoztunk, egyszerűen csak beszélni akartunk minderről. Viszont amikor az *Együttélés* már elkészült, akkor adódtak vele kisebb kellemetlenségeink. A filmet 1980–81 forgattuk, és 1982-ben, amikor a cenzúra a bemutató előtt ellenőrizte az anyagot, még a minisztérium is összeült. Az volt ugyanis az álláspont-

juk, hogy itt „béke van, és nem kell a sebeket felszaggatni”. Jól ismerjük ezeket az érveket, és mindenki pontosan tudja azt is, ha nem volnának sebek, akkor valóban nem is volna mit felszaggatni... De igazán kellemetlen ügyekről mégsem tudok ezzel a filmmel kapcsolatban beszámolni: a minisztérium elszórakozott velem egy darabig, aztán végül mégis bemutathattuk. Voltak más filmjeim, amelyekkel több volt a baj.

Zalán Vince: *Az Együttélés szerkezete kapcsán egyet tudsz-e érteni azzal a megállapítással, hogy ez a film bizonyos értelemben véve játékfilmes stílusú alkotásnak is tekinthető? Arra gondolok, hogy miközben nagyon finoman halad előre a konkrét történet, a háttérben egyszer csak kinyílik egy ablak a történelemre. Az Együttélésben olyasmiről végbe, amit a legtöbb játékfilmes csak szeretne elérni: egyetlen figura magatartásában leképezve sikerül a történelmi fejlődést vagy a történelmi helyzet változásait érzékeltetni. Olyan perspektíva jelenik meg, ami a személyes drámát és a történelmet együtt tudja láttatni...*

Gyarmathy Livia: Mielőtt erre reagálnék, meglehetősen kemény dolgot szeretnék mondani azzal kapcsolatban, hogy azok a problémák, amelyeket az *Együttélésben* ábrázolok, miért nem mosódnak el, illetve miért nem mosódhatnak el teljesen. Ha teszem azt, egymillió valahonnan keletről jött ember most Magyarországra érkezne, akkor ugyanezt a filmet meg lehetne csinálni, csak talán még annál is keményebb lenne a végeredmény, mint amilyen akkoriban, 1982-ben lett. Ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy az *Együttélés* történetének igazi drámája már 1945–46-ban lezajlott. Voltaképpen ebből fakad az is, hogy én

ezen a filmen egyfajta fordított helyzetből kezdtem el dolgozni, hiszen előbb kezdett el érdekelni maga a történelmi szituáció és tulajdonképpen ehhez kezdtem el keresni a történetet, azaz a házasulandó embereket. Hónapokig csak járkáltam faluról-falura, házról-házra, azt kérdezgetve, lesz-e itt esküvő, és ki kit vesz majd el. Egy kockás füzetben naplóztam, hogy kik a házasulandó párok, miközben azt is igyekeztem mérlegelni: leendő szereplőim vajon elég erősek lesznek-e ahhoz, hogy elbíróják majd egy film terheit... Az *Együttélés* általad játékfilmesnek nevezett szerkesztésmódjával kapcsolatban egyébként teljes mértékben igazat kell adnom neked. Azokban a filmjeimben, amelyekben megpróbálok vállalni bizonyos általánosításokat, bár dokumentumelemekkel dolgozom, mégis egy nagyon erőteljes és tudatosan felépített játékfilmes dramaturgiát alkalmazok, és ebben a szerkezetben bújnak meg a dokumentumfilmes elemek. Így csináltam az *Együttélést*, és így csináltam a legutóbbi filmjeimet, a *A mi gólyánkat* vagy a *Táncrendet* is. A *Kilencedik emeletet* viszont nem, mivel ott olyannyira erőteljes érzelmi hatás ért, és olyannyira felháborítónak találtam azt a helyzetet, hogy nem voltam képes semmiféle általánosításba belemenni,

és konkrétan arról a családról és azokról az emberekről akartam csak beszélni. Tehát ez egy filmkészítési módszer, amit én előszeretettel alkalmazok. Én már évtize-

ez az *Együttélés*, ami tényleg nem szól többről, mint hogy két nép nem fér össze, úgy kell megcsinálni, hogy az végignézhető legyen. A dokumentumfilmjeimet én általában nagyon is játékfilmesen szerkesztem, de az anyag, ami bennük van, nagyon képlékeny és nagyon is élő, lüktető, akár a szív lüktetése – legalábbis remélem, hogy olyan.

Zalán Vince: *Válójában mi itt a mérce? Egyfelől nem láttam még esküvőt, amelyen annyian zokogtak volna mint az Együttélésben bemutatott esküvőn...*

Gyarmathy Lívia: *Mert kevés esküvőre jársz!*

Zalán Vince: *Mindazonáltal van egy kedvenc Fellini-mondásom: „szeretném egyszer úgy kimondani az igazságot, hogy senki se fakadjon sírva.” Ezt még összekötném*

Gyarmathy Lívia: *Együttélés* (1982, Objektív Filmstúdió)

Forgatókönyv: Böszörményi Géza, Gyarmathy Lívia; operatőr: Pap Ferenc

dekkel ezelőtt láttam, mikor a *Kilencedik emelettel* Oberhausenben nagydíjat nyertem, hogy a magyar dokumentumfilmmel csak akkor lehet továbblépni, ha az ember nem „beszélő fejekről” készít filmeket. Abban a hihetetlenül kiélezett versenyhelyzetben, amikor a televíziót bekapcsolva a nézőre zúdul minden szín, látvány és addig soha nem látott élmény, akkor azzal a magyar film nem sokra megy, ha más sem történik benne, mint hogy ülnek az emberek a kamera előtt és panaszkodnak. Egy ilyen jelentéktelen történetet, mint

azzal is, hogy az *Együttélés* az igazságról beszél. Amikor viszont a forgatás zajlik, és készülnek az interjúk, akkor hogyan lehet eldönteni, mi az, ami igaz? Hogy tudod elkülöníteni, meddig tart a „film igazsága”, és hol kezdődik az az anyag, amit a legjobb esetben is már csak a „szereplő igazságának” nevezhetünk?

Gyarmathy Lívia: *Nem tudok mást mondani, mint azt, hogy megérezem. Egyszerűen érzékeny vagyok a hazugságra. Nagyon hamar észre tudom venni az álnokságot és a hazugságot, hiszen ez a mesterség-*

gem. Filmes vagyok, és abból élek, hogy az emberek szemébe nézve megérzem, mi az a határ, ameddig a dolog igazi, és utána már nem az. Eddig nem fáztam rá, de persze ettől még ráfázhatok – bár túl sok filmet már nem fogok csinálni, azt hiszem...

Zalán Vince: *Van egy jelzős szerkezetem, ami filmjeiddel kapcsolatban az eszembe szokott jutni: „konok türelem”. Ezzel én a kérdézési technikádat tudnám összefoglalni. Kérdéseidben nyoma sincs a manapság szinte kötelező agresszivitásnak. Csendesen kérdezel, de nem adod fel, nem hagyod magad eltéríteni érzelmi viharokkal, hazugságok, füllentések által. Egyébként ez a Recsk-filmben is megfigyelhető...*

Gyarmathy Lívia: Lehet, hogy valóban így van. Én ezt nem tartom különösebb rendezői erénynek. Ki így csinálja, ki úgy – nyilván van olyan filmes is, aki addig gyötri a riportalanyait, míg azok mindent elmondanak, amit ő hallani akar. Én nem lennék képes ilyesmire, már csak azért sem, mert mindig tartottam magam ahhoz az elvhez, hogy mástól sem kérhetek soha többet annál, mint amennyit magamtól is elvárok. Nem szabad a riportalanyt kizsákmányolni. Engem mindig felbosszant az, ha egy filmben azt látom, hogy agyongyötri a filmalanyokat, és addig manipulálják, kínozzák őket, amíg a készítők preconcepcióihoz igazodó eredmény meg nem született. Természetesen mindenkinek vannak preconcepciói. Hisz anélkül el sem lehet kezdeni a forgatást, hogy ne tudja az ember, mit akar csinálni. De soha nem szabad senkit kihasználni. A filmesnek olyan személyi-

ségnek kell lennie, vagy sokkal inkább olyan személyiséggé kell válnia, hogy higgyék el neki: nem azért csinálja, amit csinál, és tér vissza akár századszor is ugyanarra a dologra, mert a szereplőit megakarná alázni vagy nevetségessé szeretné tenni... Én ennél sokkal nagyobb léptékben gondolkodom. Számomra nincs nagyobb dolog annál, hogy egy egyszerű film, mint például az *Együttélés*, amit huszonöt évvel ezelőtt csináltam, mind a mai napig érdeklődést vált ki, gondolkodásra készít valakit. Huszonöt év márpedig nem kis idő...

Zalán Vince: *Óriási különbség van aközött, ha az ember különböző ideológiákat gyárt, vagy pedig filmet csinál annak érdekében, hogy ne ismétlődjenek meg bizonyos korábban elkövetett hibák... Eötvös Józsefet idézem, aki éppen a nemzetiségi ellentétek kapcsán hívta fel a figyelmet azokra az „egy-okú” egyénekre – vagy, ha tetszik, igaz lehet ez nagyobb csoportokra, népekre is – akik azt állítják, hogy „az én bajom egyetlen okból származik, és ennek az egyetlen oknak a megszüntetésével az én helyzetem vagy a mi helyzetünk is megjavul”. Ez az ideológiai alapállás azt sugallja, ha eltűnnének a föld színéről ezek vagy azok az emberek vagy dolgok, akkor azzal nekünk sokkal jobb lenne. Ez a fajta gondolkodás kikerülhetetlenül és mindig jelen van, akármi-lyen távolságra próbálunk visszamenni a történelemben. Talán ebből a szempontból is szerencsés és találó a filméd címe: *Együttélés*. Nemcsak egy másik emberrel való együttélésre utal, hanem arra is, hogy a múltunkkal és a történel-*

*münkkel is együtt kell tudnunk élni – akár tetszik, akár nem. Mit szólnál, ha azt mondanám, hogy az *Együttélés a hazaszeretet filmje is?**

Gyarmathy Lívia: Meglepő, amit most mondtál, és ha jól meg-gondoljuk, akkor egyáltalán nem alaptalan. Mind a bukovinai székelyek, mind pedig a magyarországi németek itt maradtak Magyarországon. Bármilyen nehéz is volt sokszor, mégis minden tudásukkal és erejükkel, akár az utódaik által is, de többre akartak jutni. Sokan voltak, akik például az egykori NDK területéről szöktek vissza Magyarországra. Elképesztő, hogy megalázták és kiűzték őket, elvették mindenüket, és ők mégis úgy érezték, hogy vissza kell ide jönniük. Valami visszahozta őket, olyasmí, amit talán soha nem fog-nak tudni megfogalmazni, és nem tudunk szavakba önteni mi sem, akik szintén mehettünk volna százfelé, de mégis valami itt tartott, ide kötött bennünket. Ahogy te az imént Fellinit idézted, most hadd idézzem őt én is. Fellini azt mondja, hogy „a világ tele van csodával, csak észre kell venni”. Ilyen csoda az is, hogy ezek az emberek ezt a földet ennyire szeretik. Tudják, hogy itt vannak a gyökereik, de nem csak nekik, hanem a nagyszüleiknek, déd-szüleiknek is, csakúgy mint a gyermekeiknek. Viszik és hurcolják magukban mindazokat a géneket, tulajdonságokat, akarásokat, amelyeket továbbadnak az utánuk következőknek. Igen, valóban azt kell mondanunk, hogy az *Együttélés* a hazaszeretet filmje – még ha én ezelőtt nem is gondoltam erre így soha...

Szerkesztette: Fenyvesi Kristóf